

๑

คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทวิจารณ์
รางวัลกองทุน
หม่อมหลวงบุญเหลือ
เทพยสุวรรณ
ปี ๒๕๔๘

โครงการวิจัย เครือข่ายการวิจารณ์ศิลปะ
การวิจัยและพัฒนา (สกว.)

ความเห็นของคณะกรรมการตัดสิน
บทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่น ประจำปี ๒๕๔๘
กองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ

คณะกรรมการตัดสินรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ มีมติเป็นเอกฉันท์ให้บทวิจารณ์ "เมื่อ 'เจ้าไม่มีศาล' สร้างวิมานจำลอง" ของ นางสาวฉนิษฐา เฟื่องฟู ได้รับรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่น ประจำปี ๒๕๔๘ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

บทวิจารณ์ "เมื่อ 'เจ้าไม่มีศาล' สร้างวิมานจำลอง" สามารถวิเคราะห์แนวคิดซึ่งปรากฏในงานวรรณกรรมได้อย่างชัดเจน ด้วยมุมมองอันแหลมคมและลึกซึ้ง สามารถแจกแจงรายละเอียด และกลวิธีทางวรรณศิลป์ในตัวบทมาสนับสนุนข้อเสนอดี้อย่างหนักแน่นน่าเชื่อถือสามารถเชื่อมโยงดวงใจเข้ากับวรรณกรรมชั้นอื่นตลอดจนบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาที่ปรากฏ ในตัวบทในขอบเขตที่กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น ซึ่งอาจจะมองไม่เห็นหากวิเคราะห์แต่เพียงตัวบทโดยลำพัง

บทวิจารณ์ชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าเรื่องสั้น "เจ้าไม่มีศาล" ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ แม้จะเป็นเพียงงานชิ้นสั้นๆ แต่ก็ช่วยให้เราเข้าใจถึงสภาวะความโศกโศกในสังคมไทยช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี ๒๔๗๕ ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความพยายามของชนชั้นสูง ซึ่งได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ในอันที่จะรับมือกับวิกฤตอัตลักษณ์ด้วยวิธีการต่างๆ นานา ผู้วิจารณ์ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าในเรื่องสั้นเรื่องนี้เจ้าไม่มีศาลอยู่สามกลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มใช้วิธีการต่างๆ กันในการรับมือกับสถานะที่เปลี่ยนไปของพวกเขา เจ้ารัชเชยถึภัยโดยใช้วิธีการสร้างวิมานจำลอง เจ้าไทยดกฮับในอเมริกาเลือกจะยึดติดอยู่

กับมาฆาภพความเป็นเจ้า ส่วนเจ้าไม่มีศาลผู้เล่าเรื่องเลือกนิยามความเป็นเจ้าขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสถานะใหม่ ผู้วิจารณ์ยังได้นำเรื่องสั้นเรื่องนี้ไปเปรียบเทียบกับงานของนักเขียนร่วมยุคเดียวกันอีกสองท่านคือ ศรีบูรพา และ ดอกไม้สด โดยใช้ให้เห็นว่าแนวคิดในงานของหม่อมเจ้าอาทศดาถึงจะเป็นการนำแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์เจ้าที่ศรีบูรพาและดอกไม้สดได้เสนอไว้มาผสมผสานกันได้ก็น่าสนใจ

ผู้วิจารณ์แสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญในการพินิจด้วยท่วงละเอียดรอบด้าน ผสมผสานกับการวิเคราะห์วรรณคดีเชิงเปรียบเทียบและการตีความข้อมูลและบริบททางสังคมได้อย่างลงตัว มีวิธีการนำเสนอที่กระชับแจ่มแจ้งเป็นระบบระเบียบด้วยลีลาภาษาอันกระชับมีชีวิตชีวา บทวิจารณ์ชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงความรู้รอบหลากรวบรวมของวรรณกรรม และความสำคัญของวรรณกรรมวิจารณ์ในอันจะช่วยสร้างความงอกงามทางปัญญา โดยสาธิตให้เห็นที่ประจักษ์ว่าวรรณกรรมที่ดีในอดีตแม้จะเขียนมานานแล้ว แต่เมื่อผ่านการวิเคราะห์ด้วยสายตาอันแหลมคมของนักวิจารณ์ ก็สามารถช่วยให้ผู้อ่านได้รับประสบการณ์และมุมมองใหม่ๆ จากงานเหล่านั้นได้ ในขณะที่เดียวกันก็กระตุ้นให้ผู้อ่านไม่เพียงจะเกิดความเข้าใจคิดได้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังมีมุมมองสถานะปัจจุบันด้วยสายตาใหม่อีกด้วย กันถือได้ว่าเป็นหนึ่งในเป้าหมายสำคัญของการวิจารณ์วรรณกรรม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการจึงเห็นสมควรให้บทวิจารณ์ของ จนิษฐ์ เพ็ญฟู เรื่อง “เมื่อ ‘เจ้าไม่มีศาล’ สร้างวิมานจำลอง” ได้รับรางวัลดีเด่นในการประกวดบทวิจารณ์วรรณกรรมของกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ประจำปี ๒๕๕๘

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

ตัวอย่างรางวัลบทความวรรณกรรมดีเด่น ประจำปี ๒๕๔๘

“เมื่อ ‘เจ้าไม่มีศาล’ สร้างวิมานจำลอง”

ฉนิษฐา เทื่องฟู

ชาติวุฒิชัยเคยเป็นปัจจัยชี้ขาดความเป็นเจ้าถึงคราวต้องหักท้าวให้แก่
ทรัพย์วุฒิชัยในยุคสมัยที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใกล้ภาวะเกษียณอายุ สมาชิก
ชนชั้นเจ้าเกิดความรู้สึกว่าระบอบการปกครองที่เปลี่ยนแปลงรอบตัวทั้งทางเศรษฐกิจ
สังคม และการเมืองที่ทุกสถานะของพวกตน ดังจะเห็นว่าก่อนหน้าการเปลี่ยน
แปลงการปกครองปี 2475 ไม่นาน ชนชั้นสูงในสังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับวิกฤต
หลายๆ ด้านพร้อมกัน ที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมที่สุดคงเป็นวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ
จนเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้อง “สละ” อำนาจอธิปไตย
มากออกจากราชการ ในเวลาเดียวกันนั้นเองอำนาจทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่าง
รวดเร็วของกลุ่มพ่อค้าและนายหน้าเชื้อสายจีนก็ได้ส่งผลให้ชนชั้นสูงจำนวนหนึ่ง
ประสบความพลิกผันจนต้องกลายเป็น “ยากจน” ในชั่วข้ามไม่กี่วัน วิกฤตอีกด้านหนึ่ง
ของพวกเจ้าที่หนักหน่วงไม่แพ้กัน คือ แนวรบด้านสังคมและการเมือง เมื่อชนชั้น
ใหม่ในสังคมได้เปิดฉากรุกคืบทำลายและวิพากษ์วิจารณ์เรื่องความเป็นอภิสิทธิ์ชน
ของชนชั้นสูงอย่างตรงไปตรงมาและรุนแรง วิกฤตในทุกแนวรบได้ล้อมกรอบกัน
เข้าเป็นวิกฤตอัตรากำลัง ส่งผลให้พวกเจ้าจำต้องหันมาทบทวนและนิยามความเป็น
เจ้าของตนเสียใหม่ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างความชอบ
ธรรมและรักษาสถานะพิเศษของตนเองไว้ งานของศรีบูรพา หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง
รพีพัฒน์ และคอกไม้สด เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนถึงการช่วงชิงนิยามอัตลักษณ์ความ
เป็นสุภาพบุรุษ/เจ้าผู้ดีของฝ่ายตามัชชนและฝ่ายวิสามนชนในพื้นที่ทางวัฒนธรรม
ของวรรณกรรม (ดู ชูศักดิ์ ภัทธกุลวณิช 71-83, ครีศิลปี บุญขจร 20-25)
นอกเหนือไปจากการเปิดศักราชใหม่ของวรรณกรรมไทย

ในภาวะข้างต้นดูเหมือนว่านวนิยาย *ละครแห่งชีวิต* (พิมพ์ครั้งแรก 2472) และ *คิวนกหรือคิวนาง* (พิมพ์ครั้งแรก 2473) ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ ทั้งสองได้รับแรงอาภากรวิจารณ์เจ้าของประชาชนทั่วไป และแสดงการยอมรับความตกต่ำ เปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดกับชนชั้นเจ้าแม้จะเจือความขมขื่นก็ตาม ปัญหาอัตลักษณ์ เจ้าปรากฏเป็นประเด็นที่เข้มข้นในหนังสือรวมเรื่องสั้น *วิมานทลาย* (พิมพ์ครั้งแรก 2474)¹

บทประพันธ์เล่มสุดท้ายของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง แม้ว่าจะได้รับการพูดถึงน้อยกว่านวนิยายอันโด่งดังทั้ง 2 เรื่องที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบับวรรณกรรมที่สร้างขึ้นในช่วงเดียวกันประกอบเข้ากับบริบททางสังคม และการเมืองขณะนั้น ความน่าสนใจของรวมเรื่องสั้นชุดนี้อยู่ที่การสำรวจและนำเสนอ ความพลิกผันของชีวิตพวกเขา และขุนนางทั้งในชีวิตรักส่วนตัวและชีวิตทางสังคม สมดังชื่อ “วิมานทลาย” ไม่ว่าจะเป็นขุนนางที่คู่ที่ไม่สามารถใช้ชีวิตร่วมกับคู่หนึ่ง ผู้ซื้อสัตย์หลังพ้นโทษใน “ทางโลภภัย” สองพี่น้องถูกสาวคุณพระที่ต่างก็ถูกขายให้กับ ขุนนางแก่เพื่อนำเงินมาใช้หนี้ จนชีวิตวัยสาวที่ขาดหายส่งผลต่อพฤติกรรมตรงกันข้ามของสองสาวใน “วัยสาวท” หม่อมเจ้าจากเมืองไทยตกยากเป็นกรรมกรอยู่นครนิวยอร์กใน “เจ้าไม่มีศาล” และเรื่องรักไม่สมหวังของหม่อมเจ้าไร้ทรัพย์สินคู่ตะเกียบเป็นตัวแทนหนึ่งของสังคมชั้นสูงใน “สมาคมชั้นสูง” ในจำนวนเรื่องสั้นทั้งสี่เรื่อง “เจ้าไม่มีศาล” มีความโดดเด่นที่สุด เพราะเป็นเพียงเรื่องเดียวที่มีได้นำปัญหาอัตลักษณ์เจ้าไปผูกกับพล็อตเรื่องความรัก แต่กล่าวถึงวิกฤตอัตลักษณ์ของพวกเขาอย่างตรงไปตรงมา พร้อมกับเสนอนิยามความเป็นเจ้าขึ้นใหม่เพื่อแก้ไขวิกฤตและหาทาง

¹ การศึกษาค้นคว้าวรรณกรรม เรื่องหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ วิมานทลาย พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร: แพร่พิทยา, 2513.

ออกให้แก่วาระ "จะเป็นเจ้าก็ไม่ใช่ จะเป็นไพร่ก็ไม่เชิง" (145) ของพวกเจ้าตก
อับ ที่สำคัญเรื่องนี้ได้เผยให้เห็นกลยุทธ์อันทรงประสิทธิภาพและแนบเนียนใน
การรับมือกับความเป็น "เจ้าชาย" ของชนชั้นสูง

"เจ้าไม่มีศาล" เปิดเรื่องในบทที่หนึ่งด้วย "เสียง" ของผู้ประพันธ์เล่าถึงคำ
วิจารณ์ละครแห่งชีวิตจากผู้อ่านคนหนึ่ง วิธีการสร้างตัวละครในงานประพันธ์ และ
อุปนิสัยส่วนตัวของตน นอกจากนี้ยังมีการ "ออกตัว" เกี่ยวกับเรื่องที่จะเล่าแล้วจึงเริ่ม
เรื่องในบทต่อไป เหตุการณ์ทั้งหมดเป็นการเล่าย้อนไปเมื่อครั้งผู้เล่าเรื่อง "ข้าพเจ้า" มี
เพื่อนจากต่างประเทศมาเยี่ยมที่กรุงเทพและได้ไปเที่ยวหัวหินกัน เพื่อนฝรั่งคนนี้ให้ผู้
เล่าเรื่องยืมหนังสือเจ้าไม่มีศาลของชาวรัสเซียมาอ่านเล่น หนังสือเล่าถึงชีวิตตกอับ
ของพวกเจ้านายราชวงศ์โรมานอฟ และเล่าขุนนางรัสเซียหลังพวกบอลเชวิคปฏิวัติ
ล้มล้างการปกครองของพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่สองในปี 2460 พวกเจ้ารัสเซียถูกริบ
ทรัพย์สิน และไล่ออกนอกประเทศหรือต้องกระเสือกกระสนหนีตายไปเป็นกรรมกรอยู่
ตามเมืองต่างๆ ในยุโรป เรื่องราวในหนังสือทำให้ผู้เล่านึกถึงคราวที่ไปปารีสในปี
2469 ได้พักอยู่กับครอบครัวผู้ติดกษัตริย์รัสเซีย และมีโอกาสไปร่วมงานเต้นรำของ
ธโมสซาวาร์ตสกีในดึกแก่ๆ แห่งหนึ่ง เรื่องในหนังสือและความทรงจำจากประสบ-
การณ์ทำให้ผู้เล่าเรื่องหลับแล้วฝันเป็นเรื่องหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ ในความฝันผู้เล่าเรื่อง
ได้พบคนไทยทำงานเป็นคนขับรถส่งของเข้ามาพักอาศัย ขณะท่องเที่ยวอยู่ในอเมริกา
ด้วยความสงสัยจึงสืบจนได้ความว่าคนขับรถคือ หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ เจ้าไม่มีศาลไทย
ที่ขายแรงงานอยู่ในกรุงนิวยอร์ก เขาตามไปจนถึงร้านเครื่องกระป๋องกิลส์และมอร์อัน
ที่ทำงานของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ จากการพูดคุยกันก็ได้ทราบว่าหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ถูก
ครอบครัวคิดหางบปลื้มวัด และอับอายที่จะต้องกลับไปอยู่อย่างยากจนคันแค้นใน
เมืองไทย ในความฝันผู้เล่าเรื่องกล่าวชื่นชมการเผชิญชีวิตของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์
เมื่อคืนฝันผู้เล่าเรื่องได้ครุ่นคิดโยงใยเรื่องความฝันไปถึงสถานะของเจ้าในสังคมไทย
และพยายามหาคำตอบให้แก่ "สภาพผิดปกติ" (155) ของเจ้านายไทยปัจจุบัน

“เจ้าไม่มีศาล” หรือ “เจ้าขาดก” ตามท้องเรื่องแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ เจ้ารัชชีย์ หม่อมเจ้าหญิงศักดิ์ และผู้เล่าเรื่องที่ยืนยันว่า “ข้าพเจ้าเป็นผู้แทนของพวกเจ้าไม่มีศาลคนหนึ่ง และข้าพเจ้าได้เคยพจญต่อความยากแค้นมาแล้ว” (156) แม้จะดูเหมือนว่าเจ้าทั้ง 3 กลุ่ม มีวิธีรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสถานะและฐานะของตนเองต่างกัน แต่เมื่อพิจารณากันจริงๆ จะพบว่ามีความต่างแต่เปลือก เพราะโดยเนื้อแท้แล้วพวกเขาต่างหาทางออกโดยสร้าง “โลกจำลอง-วิมานจำลอง” ขึ้นมาหลอเลี้ยยความรู้สึกเป็นเจ้าของตนเอง

ในกรณีของเจ้ารัชชีย์ พวกเขารักษาสถานภาพและอัตลักษณ์ความเป็นเจ้า โดยเลือกจะอยู่ในโลกของความฝันท่ามกลางความตกต่ำยากจนกันแค้นในชีวิตต่างแดน โดยในด้านหนึ่งพวกเขาชะลอวิมานอันหรูหราของอดีตมาแทนที่ความจริงอันแสนขมขื่นจนวันทด ลงขันเจียดเงินมาจัดงานเดินรำในสโมสรที่ตกแต่งไว้อย่างหรูหราตระการตา แต่ละคนล้วนสวมใส่ชุดเสื้อผ้าอย่างงดงาม และในอีกด้านหนึ่งพวกเขาดังหวังว่าวันหนึ่ง “จะตีพวกบอลเชวิกกลับเอาประเทศของเขาคืนให้อีกได้” (134-135) แต่เราจะพบว่าทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเพียงความเพ้อฝันทั้งสิ้น ห้องโถงมีเครื่องประดับ “หุรงมแต่กำมะลอ” (136) เสียอย่างไม่น้อยค้อมถึงความเป็น “โลกจำลอง-วิมานจำลอง” ที่อุปโลกน์ขึ้นมา ขณะที่การรักษาหน้าตาให้สะอาด สวมสถานภาพทางสังคมเดิมทับเสื้อผ้าสกปรก และฉีกน้ำหอมกลบกลิ่นความจน ก็เผยให้เห็นความจอมปลอมของความเป็นเจ้าที่พวกเขาสร้างขึ้น และหากวิมานจำลองของพวกเขาเจ้ารัชชีย์อุปถอมและนำสมเพชเท่าไร วิมานในอากาศของการหวนคืนสู่รัสเซียและกลับไปเสวยสุขเช่นในอดีตก็น่าเวทนาเท่านั้น ดังจะเห็นว่าพวกเจ้ารัชชีย์เหล่านี้ได้แต่เพ้อฝันไปวันๆ ว่าจะสามารถยึดอำนาจกลับคืนมาได้สำเร็จ โดยมีได้คิดหรือทำอะไรทั้งสิ้นเพื่อให้ความฝัน (เพ้อ) ฝันนี้เป็นจริงขึ้นมา

เมื่อเทียบกับเจ้ารัสเซย์แล้ว วิธีการที่หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ หรือ "แจ็ก" ณ กิลล์ และมอริ้นพยุหะความเป็นเจ้าของตนไว้ดูจับซ่อนกว่ามากนัก แม้โดยผิวเผินจะดูเหมือนว่าหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ได้ยอมรับกับชะตากรรมของตนเองแล้วว่าไม่สามารถจะดำรงสถานะความเป็นเจ้าได้อีกต่อไป และเลือกใช้ชีวิตเป็นกสิณของขบถรออยู่ในอเมริกา กระเสือกกระสนหาเลี้ยงครอบครัวให้อยู่รอดไปวันๆ ยิ่งคนธรรมดาคนหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาจากพฤติกรรมและทัศนคติของเขาแล้วกลับพบว่ามิสเตอร์พยุหะยังคงอยู่ในมายาภาพความเป็นเจ้าของตนเองอย่างเหนียวแน่น เช่น ในฉากที่พบผู้เล่าเรื่องหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ "กัมศรีนะคำนับน้อยๆ แล้วร้องทักเป็นภาษาไทยว่า 'ยังงัย ท่านทรงสบายดีหรือ?' " (139) เขาท้าทายด้วยกิริยาตนเองและระดับของภาษาแสดงความเสมอภาค นอกจากนี้ถึงจะเป็นเพียงคนงานร้านขายของชำ เขาก็ยังแต่งตัวอย่างพิถีพิถัน "[พยุหศักดิ์]แต่งตัวอย่างโก้ มีเสื้อคลุมคอขนข้างใหม่ หมวกสักหลาดสีเทา และถือไม้เท้าเลี่ยมเงิน" (143) ที่สำคัญคือหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์พยายามรักษากิริยามารยาท และการวางตัวของตนเองให้สมกับเป็นเจ้าทุกกระเบียดนิ้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพูดจา จะเห็นได้ว่าขณะที่เจ้ารัสเซย์มาหาภาพความเป็นเจ้าไปยังโลกภายนอกผ่านการจัดงานเลี้ยงรับสโมสร และการตกแต่งห้องโถงให้หรูหรา หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์จะฉายความเป็นเจ้านายตัวเอง และที่สำคัญคือตัวตนภายในของเขาเอง กล่าวอีกนัยหนึ่ง หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์รักษาความเป็นเจ้าของตนโดยการยึดมั่นอยู่กับความเชื่อว่าตนเองเป็นเจ้าแม้ว่าจะดำรงชีวิตอยู่เยี่ยงสามัญชนก็ตามที

การเลือกจะเป็นขอทานในอเมริกาคิดว่าจะไปเป็นกสิณในเมืองไทยจึงไม่ใช่เพียงเพราะเขาอับอาย หรือต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูเมียฝรั่งและลูกอีกสองคนดังที่หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์กล่าวอ้างแก่ผู้เล่าเรื่อง แต่เพราะอเมริกาเป็นดินแดนที่ไม่มีเจ้าและไม่มีความเชื่อเรื่องเจ้า-ไพร่ จึงเป็นสถานที่แห่งเดียวซึ่งเขาจะสามารถดำรงความเป็นเจ้าไว้ได้อย่างเหนียวแน่น คำสารภาพความในใจของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ว่า "ไปเมืองไทยขายหน้าเขาวุ่นละห้ำหั่น เพราะความจน หม่อมต้องไปเป็นกสิหรือเป็นคนขอทานขอ

ข้าวกิน ถ้าจะต้องเป็นคนขอทานแล้วหม่อมจอมพลเป็นในเมืองนี้มากกว่า" (146) เผยให้เห็นระบบคิดเกี่ยวกับเรื่องเจ้าของเขา อันจะช่วยให้เราเข้าใจว่าทำไมหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์จึงยังสามารถรักษาความเป็นเจ้าไว้ได้ ทั้งที่ต้องใช้ชีวิตเยี่ยงกรรมกรในอเมริกา จากคำพูดดังกล่าวจะพบว่าหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์เชื่อว่าในเมืองไทยที่ยังมีการแบ่งชนชั้นเป็นเจ้านายไพร่อย่างชัดเจน ทั้งแต่ละชนชั้นก็ถูกกำกับไว้ด้วยว่าจะต้องดำรงตนเช่นใดให้สมกับสถานะทางชนชั้นที่สังกัดอยู่ การเป็นกฏจึงเป็นการลดสถานะตนเองจากเจ้าลงไปเป็นไพร่ ครั้นจะใช้ชีวิตอย่างหยาบช้าให้สมกับศักดิ์และสถานะเจ้าของตนเอง หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ก็ไม่มีปัญญาจะทำได้ เพราะฐานะทางเศรษฐกิจของเขาไม่เอื้อให้กระทำได้เช่นนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ในทัศนะของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ เจ้าย่อมไม่สามารถอยู่อย่างไพร่ในที่ๆ ตนเองเป็นเจ้าได้ ในทางกลับกัน สังคมอเมริกันเป็นสังคมประชาธิปไตยที่ไม่มีมโนทัศน์เรื่องเจ้า-ไพร่ ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันไม่ว่าจะยากดีมีจน ไม่ว่าจะทำเนเป็นกรรมกรหรือเป็นนิติกร จะเป็นขวมนาคหรือเป็นพ่อค้า ทุกคนต่างมีศักดิ์และศรีแห่งความเป็นมนุษย์เสมอหน้ากันทั้งสิ้น การเป็นกฏของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์จึงมิได้ทำให้เขารู้สึกอับอายหรือสูญเสียศักดิ์ศรีความเป็นเจ้าแต่อย่างใด และด้วยเหตุดังกล่าวแม้ว่าจะฟังดูขัดหู แต่แท้จริงแล้วอเมริกาดินแดนที่ปราศจากเจ้า คือวิมานจำแลงที่สามารถทำให้หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์สามารถ "พยุหศักดิ์ความเป็นเจ้า" ของตนเองไว้ได้โดยปราศจากความไหวหวั่นหรือหวาดวิตกใดๆ

ในขณะที่พวกชนชั้นสูงชาวรัสเซียพลัดถิ่นและเจ้าไทยตกอับอย่างหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์หาทางออกให้กับวิกฤตอัตลักษณ์ "จะเป็นเจ้าก็ไม่ใช่ จะเป็นไพร่ก็ไม่เชิง" โดยสร้างโลกจำลองและวิมานจำแลงเพื่อรักษาสถานะความเป็นเจ้าของตนไว้ เจ้าชายกษัตริย์ผู้เล่าเรื่องเลือกวิธีการที่ดีได้ว่าแบบชลกว่า นั่นคือเขาหันมาเปลี่ยนนิยามความเป็นเจ้าเสียใหม่ เจ้ารัสเซียและเจ้าพยุหศักดิ์มีอาจจะดำรงความเป็นเจ้าไว้ได้เพราะไปหลงยึดติดอยู่กับนิยามชุดเดิมของความเป็นเจ้า ซึ่งขัดแย้งโดยสิ้นเชิงกับ

สถานะปัจจุบันที่เป็นอยู่ พวกเขามีได้มีอำนาจสถาปนาบรรดาศักดิ์หรือทรัพย์สินเงินทองมากมายอันเหลือที่จะดำเนินชีวิตเยี่ยงเจ้าชนที่เคยเป็นในอดีต อย่างดีที่สุดก็เป็นที่แค่เจ้ารัสเซียมั่งเฒ่าในโลกจำลองของงานเดินรัสโมสร ซึ่งเชื่อว่าจะมีปัญหาทำได้ทุกวันหรือไม่ก็ต้องสร้างวิมานจำเริญขึ้นมาในสมองเพื่อหลอกตัวเองไปวันๆ ดังจะเห็นได้ในกรณีของหม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ ดังนั้นสำหรับผู้เล่าเรื่องราวออกของวิกฤตอัตถิภาวนภาพเป็นเจ้าคือการลุกขึ้นมานิยามความเป็นเจ้าเสียใหม่

ท่านพยุหศักดิ์เป็นคนซื่อสัตย์ หม่อมเจ้าที่มีฐานะอย่างท่านพยุหศักดิ์ ยังมิได้อยู่ในประเทศไทย หม่อมเจ้าที่มีโอกาสได้เป็นคนธรรมดา มีโอกาสรู้จักความจน รู้จักชีวิต มีความอดทน และได้พยายามทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติและวงศ์ตระกูลนั้น เป็นเจ้าที่ควรได้รับความสรรเสริญอย่างที่สุด ...

เรายังมีหม่อมเจ้าหลายองค์ที่จนมาก มีฐานะอย่างคนจนธรรมดา... แต่เจ้าพวกนี้เกินสุข เป็นคนกล้าหาญ ตั้งหน้าทำราชการโดยสุจริตและซื่อสัตย์ มีความสามัคคีต่อประเทศชาติและพระราชาธิบดี เป็นที่น่าสรรเสริญ ... ข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นว่าหม่อมเจ้าสมัยนี้ จะทำประโยชน์แก่ชาติได้ดีที่สุด ... หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์เป็นคนซื่อสัตย์ เพราะจากพวกเราไป และไม่คิดจะกลับมาทำประโยชน์ให้แก่ชาติ...ชาติไทย! (157-158 เน้นข้อความโดยผู้เขียนบทความ)

ในที่นี้จะพบว่า ผู้เล่าเรื่องนิยามอัตถิภาวนภาพความเป็นเจ้าโดยนำไปผูกโยงเข้ากับความประพฤติและการปฏิบัติตนอันได้แก่ "ตั้งหน้าทำราชการ โดยสุจริตและซื่อสัตย์" และที่สำคัญคือเข้ากับอุดมการณ์อันสูงส่งนั่นคือ "ความสามัคคีต่อประเทศชาติและพระราชาธิบดี" จากนั้นนิยามใหม่นี้เจ้าตกอับจึงยังคงสามารถรักษาความเป็นเจ้าไว้ได้ เพราะฐานะทางเศรษฐกิจมิได้เป็นส่วนหนึ่งของนิยามอีกต่อไปแล้ว วิกฤตอัตถิภาวนภาพ

ของเจ้ายาจกที่ "จะเป็นเจ้าก็ไม่ใช่ จะเป็นไพร่ก็ไม่เชิง" ซึ่งดูจะพบกับทางตัน
ในท้ายที่สุดก็สามารถหาทางออกได้อย่างสง่างามและง่ายดายอย่างยิ่ง

ข้อนำสังเกตในอัตลักษณ์ความเป็นเจ้าที่ผู้เล่าเรื่องนิยามขึ้นมาใหม่ คือ การ
นำ "ชาติ" และ "ประเทศชาติ" มาผูกคู่กันกับ "วงศ์ตระกูล" และ "พระราชวงศ์"
ประหนึ่งว่าทั้งสองสถาบันนี้เป็นแผ่นดินสยามที่มีอาจแยกออกจากกันได้ อาจชี้ได้ว่าเป็น
เป็นอัตลักษณ์ใหม่ของความเป็นเจ้าซึ่งรู้จักกันดีในนาม "ราชาชาตินิยม" ที่ชนชั้น
เจ้าของไทยสร้างขึ้น เพื่อรับมือกับวิกฤตการคุกคามจากจักรวรรดินิยมภายนอกและ
จากกระแสเรียกร้องของสามัญชนภายในประเทศ (ดู ธงชัย วินิจจะกูล 57-58)
กล่าวคือ ส่วนหนึ่งของนิยามความเป็นเจ้าแบบเดิมนั้นคือความสวามิภักดิ์ต่อราชวงศ์
รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นประมุขของประเทศ และ
ของราชวงศ์ ตามแต่องค์พระประมุขของราชวงศ์จะทรงพระมหากรุณาจัดสรร
ตำแหน่งราชการให้ (ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 43) ความพยายามที่จะยึดกับนิยาม
ความเป็นเจ้าตามแนวคิดดังกล่าวสามารถพบได้ในช่วงกลางเรื่อง เมื่อผู้เล่าเรื่องพูด
เกลี้ยกล่อมให้หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์หวนคืนสู่บ้านเกิดเมืองนอน โดยเสนอแนะให้เข้า
ฟังพระบรมโพนธิสมภาร แต่นิยามดังกล่าวมิอาจจะใช้ได้อีกต่อไปเพราะปริมาณเจ้า
ดยกยามีมากเกินไปกว่าพระมหากษัตริย์จะทรงยื่นพระหัตถ์มาอนุเคราะห์ได้ทุกตน ดังที่
หม่อมเจ้าพยุหศักดิ์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พวกหม่อมเจ้ายากจนและเจ้าไม่มีศาลนั้น "รก
โลกราวกับขยะมูลฝอย ถ้าพระเจ้าอยู่หัวจะทรงช่วยหม่อมแล้ว ท่านก็ย่อมจะต้องช่วย
พวกเขาด้วย เพื่อความยุติธรรม" (147) ณ จุดนี้เองที่ชาติและประเทศชาติได้ทำ
หน้าที่ คือพระอินทร์ที่ล่อจากฟ้าลงมาช่วยแก้ไขวิกฤตการณ์อัตลักษณ์ความเป็นเจ้า
กล่าวอีกนัยหนึ่งในแง่ของกลวิธีการเล่าเรื่อง "ชาติ" ทำหน้าที่เป็น "เทวดาจาก
เครื่องจักร" (deus ex machina หรือ a god from a machine) ที่ถูกยัดเยียดเข้ามา
ในเรื่องอย่างฉาบฉวยและโง่งมทันควัน เพื่อคลี่คลายความยุ่งยากที่สาบไม่ออกใน
ท้องเรื่อง ในกรณีนี้ก็คือทางตันของอัตลักษณ์ความเป็นเจ้าตามนิยามเดิม จึงอาจ

กล่าวได้ว่า นโนทัศน์ "ชาติ" ที่ผู้เล่าเรื่องจับยึดใส่เข้ามาอย่างไม่มียี่มิขลุ่ยเป็นเสมือน "วิมานจำลอง" อันเป็นที่พึ่งให้การดำรงไว้ซึ่งสถานะความเป็นเจ้า ไม่ต่างกับเจ้า รัชเชิยสร้าง "วิมานหรรษามะลอ" และพญาคักคีสสร้าง "วิมานเสรีของเจ้ากุลิไทย"

การสร้างนิยาม "เจ้าเพื่อชาติ" มิได้ผ่าทางตันวิกฤตอัตลักษณ์เจ้านั้น แต่ยังเป็นทางออกของการช่วงชิงนิยามอัตลักษณ์ชั้นชั้นระหว่างฝ่ายประชาชน และฝ่าย เจ้าอีกด้วย ในขณะที่ศรีบูรพาเสนอว่า "หัวใจของ 'ความเป็นสุภาพบุรุษ' อยู่ที่การ เสียสละ เพราะการเสียสละเป็นบ่อเกิดของคุณความดีร้อยแปดอย่าง...ผู้ใดเกิดมาเป็น สุภาพบุรุษ ผู้นั้นเกิดมาสำหรับคนอื่น" (อ้างใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี 93) และตอบไม้ สดขยงงขึ้นขึ้นว่า "การกำเนิดคิด...หาใช่เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ดังบุคคลบางจำพวกชอบ กล่าว แท้จริง การมีกำเนิดคิดเป็นปัจจัยให้บุคคลเป็นผู้ดีได้ง่ายขึ้น" (109) หม่อมเจ้า อาภาศค่างังได้นิยามอัตลักษณ์ใหม่ของเจ้า โดยนำนิยามทั้งสองฝ่ายมาผนวกเข้าด้วยกัน "การเสียสละ" และการ "เกิดมาสำหรับคนอื่น" ถูกแปรออกมาเป็นการทำเพื่อชาติ ส่วน "การกำเนิดคิด" ก็รับการตอบย้ำให้หนักแน่นด้วย "การสวามิภักดิ์ต่อราชวงศ์" ดังนั้น "เจ้าเพื่อชาติ" จึงเป็นนิยามที่ผสมผสานอุดมคติของทั้งสองฝ่าย และทำให้มิติความ ขัดแย้งของนิยามต่างชนชั้นสลายหายสูญไป ไม่ต่างแปลกใจว่าจนถึงปัจจุบัน อัตลักษณ์ใหม่ของความเป็นเจ้าแบบราชาชาตินิยมกลายเป็นส่วนหนึ่งของความเป็น ชาติไทยและเป็นอัตลักษณ์เจ้าแบบเดี่ยวที่ประชาชนรู้จัก

บรรณานุกรม

- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. "ปริศนาข้างหลังภาพ 'สมเด็จพระพุทธ'." *อ่าน(ไม่)เอนรีอง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กบไฟ, 2548. 71-83.
- คอทไมซ์ (นามแฝง). *ผู้ดี*. พระนคร: บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2520.
- ศรีศิลป์ บุญจรรยา. *นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ธงชัย วินิจจะกูล. "ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณาจักรมหาอาณาจักรสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิ เสถียรภาพของระบอบไทยในปัจจุบัน." *ศิลปวัฒนธรรม*. พฤศจิกายน, 2544. 56-65.
- นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์. "ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2470-2480." *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2528.
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. "สุภาพบุรุษ...มนุษย์ภาพ 'ศรีบูรพา' ภูหลวง สายประคองรู้." *กึ่งกลาง*. พิมพ์ครั้งที่ 100 ปี ภูหลวง สายประคองรู้ (ศรีบูรพา), 2548. 83-117.
- ถาวรศักดิ์ รัตพันธ์. น.จ. *วิวัฒนาการ*. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร: แพรวพิทยา, 2513.